

GENERELLE TRÆK I DE IKKE-KRISTNE RELIGIONERS RENAISSANCE

a v

JOHANNES AAGAARD

Der tales og skrives i disse aar meget om verdensreligionernes genfødselse. Man melder om fornyet aktivitet og fornyet religiøs begejstring indenfor saavel buddhisme som hinduisme som muhammedanisme. Man ser disse tre verdensreligioner forenet med politiske interesser, styrket af disse interesser og selv styrkende dem.

Ja, denne genfødselse holder sig endda ikke indenfor sine egne grænser. Ogsaa her i vesten, naturligvis især i USA, men ogsaa i høj grad i England og Tyskland og i nogen grad i Skandinavien driver disse gamle religioner nu mission. — I Hamburg holdt man for nogle aar siden et missionskursus om buddhisme og buddhistmission. Man sluttede med en meget velbesøgt gudstjeneste for kursusedtagerne. Da disse kom ud af kirken, blev de modtaget af en flok unge tyskere, som uddelte indbydelser til den buddhistiske sammenslutning i byen, hvor kursusedtagerne nu paa buddhistisk grund kunne blive ført videre ind i Buddhas lære.

Der har altid været religiøst urolige hoveder under vore himmelstrøg, folk der saa hen til lyset fra Østen, men i disse aar er denne interesse steget uforholdsmæssigt meget. Der findes allerede nu et antal buddhister, muhammedanere og hinduer i alle skandinaviske lande, og der vil komme flere. Hvad der sælges af litteratur om disse fremmede religioner er helt utroligt allerede nu. En antikvarboghandler i København, der har specialiseret sig i denne genre, havde for 10 aar siden 50 interesserede i sit kundekartotek. Idag sælger han til ca. 10 000 kunder over hele Danmark!

Der er ingen grund til at se paa denne udvikling med panik.

Det vil være særdeles sundt for Kristi kirke under vore himmelstrøg at se nogle pagoder, moskeer og templer rejse sig som naboer til kirkebygningerne. Det vil maaske kunne tvinge kirken som helhed ud af den torneroseslummer, hvori den nu hensidder, og føre den ind i et virkeligt aktivt missionsarbejde. Det siger ogsaa sig selv, at kirken maa være paa pletten for at værne om disse fremmede religioners frihed til at drive mission hos os. Enhver baandlægning af deres ret til at udbrede deres tro, vil være en skamplet for vort folkelige og kirkelige liv.

Som nævnt er denne omfattende religiøse genfødsel tit forbundet med politiske interesser og bliver jævnlige politisk og kulturelt udnyttet af de unge asiatiske og afrikanske nationer, der i disse religioner ser et middel til at binde folket sammen i en helhed. Men der er væsentligt mere end politiske og kulturelle interesser bag disse nye eruptioner af religiøs kraft. Hvad er imidlertid det afgørende i denne omfattende ny-religiøsitet? Lader det sig gøre at sige noget om den, saadan at billedet omfatter baade *ny-religionerne i Japan*, hvor 18—20 millioner mennesker er trukket med, *ny-hinduismen i Indien*, som har været afgørende for det nye Indiens skæbne, og *ny-muhammedanismen* i dens forskellige, men særdeles indflydelsesrige udforminger, især som Ahmadiyah? Er der noget, som binder disse meget forskellige bevægelser sammen til en helhed? eller i hvert fald gør, at man kan se dem som led i samme aandelige bevægelse?

Det er utvivlsomt overmodigt at søge definitivt at besvare et spørgsmaal, der kræver en detailviden langt ud over et enkelt menneskes formaaen. Og vi er utvivlsomt for tæt paa denne aandelige bevægelse til at staa med virkelig objektivitet i bedømmelsen. Men med disse forbehold, kan det dog maaske alligevel lade sig gøre tentativt at skimte visse hovedlinier i disse ny-religioners forløb.

I.

For det første er det karakteristisk for disse fornyelsestendenser, at deres udgangspunkt generelt kan siges at ligge omkring midten af 18 hundreåret, nogle før, nogle efter. Denne omstændighed skyldes slet og ret, at paa dette tidspunkt gjorde vestens kultur sig for alvor gældende i Asien. Det er ganske evident, at f. eks. Brahmo Samajs stifter Ram Mohun Roy og Aligarh-gruppens leder Syed Ahmad Khan saavel som Ahmadiyahbevægelsens stifter Mirza Ghulam Ahmad saavel som Swami Dayananda fra Arya Samaj er sat igang af den rystelse, som vestens kultur betød for deres hidtidige livsgrundlag. De blev grebet af relativisme og underlegenhedsfølelse overfor den knusende effektive vestlige civilisation. Med hensyn til de japanske ny-religioner er det ganske vist rigtigt, at Miki, Tenrikyos leder begyndte sin virksomhed før vestens komme, men hun var i høj grad under indtryk af den krise, Japan var endt i, før dørene blev lukket op, og hendes religions udformning fandt sted, mens vestens kultur masede sig ind i landet. Resten af ny-religionerne i Japan er saa nært forbundne med vestens kultur og kristendommen, at man overhovedet ikke kan forstaa dem uden at se dem i denne sammenhæng.

I sammenstødet mellem de asiatiske, religiøst normerede kulturmønstre og vestens kultur fremstød blev det gamle uvægerligt problematiseret. Det nye var lokkende, men ogsaa frastødende. Skulle man nødvendigvis miste sin sjæl i dette sammenstød? Ny-religionerne opstod for at afbøde sammenstødets voldsomhed. I ny-religionerne søgte mennesker at genvinde noget af den balance, det fællesskab og det lederskab, som de havde haft i det gamle samfund, men i et vist omfang saaledes, at de nye ideer blev indoptaget. Ikke mindst maa ny-religionerne ses som et resultat af opløsningen af den traditionelle stor-familie og dens fællesskab. Man maatte have en erstatning for ikke at fryse ihjel i individualisme.

II.

Paa denne baggrund kan det ikke undre, at ny-religionerne i almindelighed er præget af en klart kritisk holdning overfor de gamle religioners præsteskab og tempeltjeneste. Ny-religionerne er ikke sjældent udsprunget som en slags lægmands-sammenslutninger fra de gamle religioner. De ledes derfor ikke af præster, men af sekretærer, der ofte hævder at have karakter af profeter. Disse ledes autoritet er — i hvert fald i første generation — baaret af de paagældendes paastand om umiddelbar omgang med det guddommelige. Dette gælder ganske vist ikke om de mest liberale og vestligt bestemte af lederne, men det gælder for dem, der søger at føre den gamle arv videre i et vist omfang. Det gælder f. eks. ikke om den liberale Syed Ahmad Khan og ikke om den liberale Ram Mohun Roy, men baade om Mirza Ghulam Ahmad, for Keshub Chander Sen, for Ramakrishna, for Vivekananda — og stort set for alle de japanske religionsledere, fra Miki i Tenrikyo til Toda i Soka Gakkai.

Det er dog karakteristisk, at selvom disse nye ledere paa-beraaber sig direkte omgang med det guddommelige og frem-lægger «aabenbaringer», saa samler disse «aabenbaringers» indhold aldrig interessen. Det er ikke deres «hvordan», men deres «at», som interesserer. Der er ofte tale om ganske barokke aabenbaringer, som f. eks. hos Mirza Ghulam Ahmad, men der er dog ogsaa undertiden «aabenbaringer» af et virkelig gedigent indhold som f. eks. samfundet Ittoens grundlag, der minder en hel del om kvækernes livsgrundlag. Dette sidste er dog undtagelsen, der bekræfter regelen. Normalt er der ingen interesse for indholdet af «aabenbaringerne». Det, som fængsler, er paastanden om, at denne verden stadig er medium for guddommelig aabenbaring, at det guddommelige stadig manifesterer sig paa vor gudsforladte klode, at vi ikke er ladet alene i en kaotisk verden, men endnu er nær det guddommelige, et motiv som forøvrigt ogsaa gør sig stærkt gældende i den afrikanske sektdannelse, der i visse henseender hører med til det her tegnede helhedsbillede.

III.

Med dette forhold til «aabenbaringerne» kan det ikke undre, at der i disse ny-religioner praktisk taget aldrig er tale om sandhed. I forbindelse med den manglende interesse for aabenbaringernes indhold staar en klar mangel paa interesse for problemet, om de er sande eller ej. Derfor har theosofien (som vi maa regne som en del av nyhinduismen) kunnet overleve de oplagte afsløringer. Hvad er forklaringen herpaa? Mens det er evident, at kristendommen ville miste enhver mening og alle tilhængere, om det blev fastslaaet, at Jesus faktisk ikke døde og opstod, men f. eks. (som Ahmadiyah paastaar) flygtede til Kashmir og døde en almindelig død der, — saa er det tilsyneladende ligegyldigt, at «profeternes» spaadomme og paa-stande stort set synes at være grebet ud af luften. Og mens kristendommen staar og falder med sin forkyndelses karakter af sandhed om den menneskelige eksistens, saa paavirkes ny-religionernes tilhængere ikke synderligt af deres samfunds læremæssige fattigdom og grovkornethed.

Forklaringen ligger utvivlsomt deri, at disse nye religioner slet ikke vurderes efter sandhedskriterier, men kun efter deres nytte, deres værdi. Dersom de psykologisk tilfredsstiller deres tilhængere, dersom disse gennem religionen faar psykologiske oplevelser og et levende fællesskab med andre mennesker, dersom deres selvfølelse øges og deres tryghedsbehov tilfredsstilles, saa er sandhedsspørgsmaalet ganske ligegyldigt.

Mest markant kommer dette til orde i det ca. 5 mill. stærke samfund Soka Gakkai i Japan — «værdiskabende studieforening», som navnet betyder. Lederen Makiguchis hovedværk hedder «Essay om værdier», og i samfundets vigtigste skrift «The Book of Purgation» fremhæves tre fundamentale værdier: skønhed, fordel og godhed. Det er typisk, at sandhed er udskiftet med fordel, det fordelagtige.

Denne rent hensigtsmæssige linie har ogsaa sine tiltalende sider. F. eks. er der i disse ny-religioner en vis tendens til pacifisme — eller i hvert fald afstandstagen fra vold. Det er nogle

meget kedelige undtagelser fra regelen, f. eks. netop Soka Gakkai, der er en rent fascistisk og chauvenistisk, militært opbygget organisation, — og paa sin vis ogsaa Arya Samaj i Indien, der til tider synes at være meget langt fra Gandhis Ahimsa-princip.

Men netop dette Ahimsa-princip er dog karakteristisk. Ikke-vold, ikke-krig, verdensfred . . . det er karakteristiske toner, stærkt udtrykt gennem Ittoen, Tenrikyo, P. L. Kyodan og Odoru Shukyo i Japan og gennem ny-hinduismens i hvert fald teoretiske tilslutning til ikke-volds-princippet. Ja ogsaa indenfor muhammedanismen finder man denne modvilje mod vold udtrykt i Ahmadiyahs afvisning af den hellige krig i bevidst konflikt med ortodoks muhammedanisme.

IV.

I sammenhæng med denne rent nyttemæssige fundering af ny-religionerne staar deres gennemgaaende optimistiske og livsbekræftende holdning til tilværelsen. Der kan være en vis livstræthed i Ittoen, men den omsættes dog i praktisk tjeneste med Jesus som ideal. Saaledes ogsaa i nyhinduismen, stærkest i Ramakrishnamissionens ofte imponerende og uselviske tjeneste for andre. Denne livsbekræftende og tjenende indstilling er tit et problem for disse ny-religioner, fordi den staar i saa klar en kontrast til de gamle religioner, som man stadig oprettholder en vis kontinuitet i forhold til. Men ogsaa her har det vist sig, at eksegeseens kunst er stor, for med kløgt og behændighed kan ogsaa gamle, livsforsagende skrifter gøres til underbygning for en livsbekræftende og humanistisk og optimistisk holdning til livet. Mest interessant og mest typisk i denne sammenhæng er vel nok S. Radhakrishnans diskussion med A. Schweitzer om livsfornægtelse og livsbekræftelse i hinduismen. (Se Radhakrishnans: *Eastern Religions and Western Thought*, OUP 1940 s. 64 f.)

Det siger sig selv, at meget i denne aktive, livsbekræftende

holdning er paavirket af kristendommen. Dette kommer rent terminologisk til udtryk gennem den plads «Guds Rige» faar i disse religioner. «Guds Rige» findes ofte side om side med begreber som muga og karma uden at nogen udligning eller formidling er forsøgt.

Oftest træder «Guds Rige» frem som en kopi af den vesterlandske, liberalt bestemte «social gospel»-teologis forstaaelse af «Guds Rige». Det forstaaes som dette liv i success og overflod, et liv uden bekymringer og uro.

I denne sammenhæng træder ogsaa disse nye religioners eftertryk paa helbredelser ind i billedet. Undergerninger og mærkelige helbredelser hører til dagens orden indenfor de japanske ny-religioner, ja de fører ligefrem et reklamepræget regnskab dermed i deres uge- og dagblade. Den samme interesse kommer i ny-hinduismen frem gennem de endeløse historier om mærkelige yogi-gerninger, okkulte former for kure, og i Ahmadiyah var Mirza Ghulam Ahmads helbredelser og mærkelige handlinger en af de vigtigste sider af hans virksomhed.

V.

Man kan utvivlsomt uden at generalisere for groft sige, at noget af det mest afgørende i alle disse ny-religioner er bevægelsen i retning af inderlighed. Man vender sig bevidst mod det ydre. Det er «kun» ydre! I det foregaaende er det «profetiske» element i frontstilling til præster og religiøse institutioner fremhævet. Denne front mod det ydre omfatter ogsaa kulten og tempeltjenesten. Og dette gælder vel at mærke ikke blot den liberale Brahma Samaj, men ogsaa den ortodokse Arya Samaj, ikke blot den liberale Ittoen i Japan, men ogsaa de bagudrettede Nichiren-lægmandsgrupper som Soka Gakkai og Rissho Koseikai.

Naturligvis gror der andre institutioner, andre former for «præsteskab» (selvom de kaldes sekretærer i hierarkisk ordnet skala), andre riter og halvkultiske handlinger frem, men alt

dette er oftest yderst enkelt og tilgængeligt for selv det jævreste menneske. Derfor kan det dog godt være baade mystisk og ekstatisk.

Først og fremmest er det dog et gennemgaaende træk, at den religiøse virkelighed findes i den enkeltes eget indre, ikke i ydre riter. I mangt og meget har liberalteologisk kristen vækkelsesforkyndelse utvivlsomt fremmet denne udvikling. Jeg mindes f. eks. en fremragende indisk vækkelsesforkynder fra Arcot, der i to timer tryllebandt en forsamling mennesker ved paa tusinde maader at fortælle dem, at det ikke nyttede noget at søge Gud i Tiruvanamalai, i templet der eller paa det hellige bjerg der, for Gud var aldrig i det ydre, men kun i den enkeltes hjerte, — en utvivlsomt velment, men dog ikke synderlig kristen paastand, netop et typisk udtryk for den liberalt bestemte vækkelsesforkyndelse, som har paavirket disse nyreligioners fremtræden.

Denne forkyndelse har gjort sit, men utvivlsomt er denne inderliggørelsesproces ogsaa et direkte resultat af det dilemma, som de gamle religioner har befundet sig i og befinder sig i under det omfattende kultursammenstød. Hos os opstod rationalisme, pietisme og siden liberalteologien (som en syntese af intentionerne i begge disse førstnævnte bevægelser) bl. a. som en afværgeforanstaltning overfor den opløsning af den gamle religiøse helhedskultur, som truede med at gøre troen hjemløs. Analogt opstaar der nu i Asien en grovkornet rationalisme, en følelsesfuld pietisme, men først og fremmest og overalt en liberalteologisk inderliggørelse af de gamle religioner.

I det enkelte menneske blander disse linier sig i vild forvirring, men ofte dog med udslag mere til den ene end til den anden side. Gennemgaaende er inderliggørelsen udtrykt gennem en grovkornet appel til den enkeltes snusfornuft samt gennem en uhæmmet appel til menneskers lykkeinstinkter.

Richard Wright har i «White Man Listen» (New York 1951 s. 85 f.) netop peget paa denne «introjection» som noget af det mest afgørende i Asiens og Afrikas religiøse udvikling i disse aar.

VI.

Et af de mest kendte træk i disse ny-religioner er deres religionsblanderier, baade i den forstand, at de er et resultat af religionsblanderier, og i den forstand, at de gør sig til talsmænd for religionsblanderier.

Dette er saavel tilfældet, naar de er meget tolerante, som naar de er meget intolerante. Religionsblanderier og tolerance hører ingenlunde automatisk sammen, lige saa lidt som ortodoksi og intolerance automatisk hører sammen. Baade Arya Samaj, Ahmadiyah og Soka Gakkai er synkretistiske, men de konkurrerer samtidig om verdensrekord i intolerant omgang med andre religioner. Soka Gakkai er dog sikker vinder!

Dette religionsblanderier er en logisk konsekvens af det, som er fremstillet i det foregaaende. Ligeegyldigheden overfor sandhedsproblemet, den rent nyttemæssige betragtningsmaade og først og fremmest selve inderliggørelsesprocessen har gjort religionsblanderiet helt naturligt.

Dette religionsblanderier er i ny-religionerne ofte saa konsekvent, at resultaterne er fantastiske i retning af sammenhængsløs, ubegribelig sammenkædning af uforenelige forestillinger.

Der er dog forskellige former for religionsblanderier. Brahmo Samaj i dens første periode — dvs. i hvert fald til og med Keshub Chander Sen — var virkelig ofte oprigtig i sin stilten religionerne side om side og i sin glæde over det bedste i dem alle. Denne linie, hvor man virkelig samler alle religioner under eet og ligestiller dem, led imidlertid nederlag og maatte gøre det, fordi ingen af parterne var tilfredse med pariteten.

Den senere og sædvanlige form for religionsblanderier bestaar i en selvhævdelse for den gamle religion gennem en absorbering af de bedste elementer i de andre. Udsagnet «alle religioner er lige gode» betyder normalt, at de — indoptaget i hinduismen, i muhammedanismen etc. — er lige gode til at fremhæve den religion, der slugte dem. For en moderne hindu vil alle religioners forening selvfølgelig føre til hinduisme (og han har

sikkert ret!) og for en Ahmadiya-tilhænger vil den samme proces føre til Islam (og han har bestemt uret). De japanske religioner er her mindre stabile og eentydige i deres oprindelse, men fra religion til religion vil der være overvægt for shin-toisme, buddhisme og — et par gange — for kristendom i meget forvrænget skikkelse.

VII.

Endelig er det karakteristisk for disse ny-religioner, at de paa en eller anden maade er missionerende religioner. Det var de gamle religioner normalt ikke, selvom Islam havde sin form for mission (den som netop Ahmadiyah bekæmper — sværdmissionen) og selvom der findes missionerende tendenser i buddhismen. Idag sætter de *alle* ind med en virkelig missionsmæssig udbredelse af deres samfund. Man hverver proselytter — ofte i stil med jehovitterne her hos os, og det hører til korpsaanden, at «man tager en kammerat med». Ens egen religiøse position styrkes derved.

Der er dog ogsaa — f. eks. i Ramakrishna-missionen og i de liberale fløje af ny-religionerne tale om en særdeles tiltalende og værdig form for missionsarbejde. Den haarde propaganda indenfor hinduismen har især Arya Samaj staaet for, en form for aktivitet som ellers er virkelig fremmed paa hinduistisk grund, hvilket bl. a. ses deraf, at man først skulle opfinde nye riter, hvormed man kunde *gøre* folk til hinduer.

Bortset fra missionsarbejdet fra disse ny-religioner finder der ogsaa en mere ortodoks præget mission sted i vesten i disse aar, men denne er dog ganske forsvindende i sammenligning med ny-religionernes missionsaktivitet i tale og ikke mindst i skrift.

*

Vi staar utvivlsomt paa tærskelen til en verden, hvor vi alle er naboer. Det gælder ogsaa religiøst og filosofisk. Det kan være

dødsensfarligt at overse denne kendsgerning og fortsætte med et missionsarbejde i det 19. aarhundreds forstand.

Dette nye naboskab — denne nye jævnbyrdighed, hvor kolonialismens herretendenser skal forsages, fører idag meget let den reaktion med sig: naar vi ikke mere tør regne os selv for bedre mennesker end andre racer og nationer, hvordan kan vi saa fortsat regne vores religion for bedre end de andres?

Vi mærker allerede nu og vil fremover mærke endnu mere af en altomfattende sandhedsrelativisme, der kalder til religiøs vaabenstilstand og sammenslutning.

Der er det rigtige deri, at vi maa være parat til at lytte til hinanden, lære hinandens tro grundigt og dybtgaaende at kende, regne hinandens tro for et resultat af ærlig og oprigtig søgen og hengivelse. (Selvom kritik ingenlunde skal udelades.) Den arrogante selvsikkerhed, der meget vel kan være et overgemt udtryk for kolonialismens tid, er en umulig og urimelig holdning.

Men dette betyder jo ikke, at vi nu skal til at lave en cocktail af alle religiøse og filosofiske forestillinger. Det ville være ødelæggende for al ægthed og sandhed. Hvad mening giver det at forene en religion, hvor genfødelse betyder alt, hvad der er ondt og frygteligt, med en religion, hvor genfødelse betyder alt, hvad der er godt? Hvad mening giver det at forene en religion, for hvem verden er frygtelig, ond og et djævelsk skin, med en religion, hvor verden er Guds verden, skabt og opretholdt af ham?

Men kan man ikke blande sammen, saa kan man dog netop mødes i et aabent og ærligt opgør, en dybtborende samtale, hvor man tager hinanden saa alvorligt, at man ogsaa vil gaa i rette med hinanden.